

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXI/1—5

**БЕОГРАД
1996**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXI (нова серија)

Св. 1-5 (1996)

САДРЖАЈ

In memoriam

Митар Пешикан (1927-1996) (ДРАГО ЂУПИЋ)	1
Библиографија Митра Пешикана (АНДРЕЈ ПЕШИКАН)	8

Граматика и правопис

О неким значењима у заменичким (и прилошким) речима на к- (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	21
Глагол између рјечника и синтаксе (СРЕТО ТАНАСИЋ)	24
Непроменљиви придеви у српском језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	35
Развој правописних схватања код Срба у 19. веку (ВЛАДО ЂУКАНОВИЋ)	55
Неке правописне дилеме (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	65

Лексикологија и лексика

О <i>бојити/фарбаџи</i> и још понечем (МИЛКА ИВИЋ)	71
О платисемији (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	76
Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом <i>-ија</i> (СТАНА РИСТИЋ)	85
О неким парадигматским лексичким скуповима (РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ)	96
О компаративима придева с префиксима <i>о-</i> и <i>йо-</i> (РАДА СТИЈОВИЋ)	106
Народни називи за кишу са сунцем (БИЉАНА СИКИМИЋ)	110
Окамењена имена. Прилог познавању предсловенских остатака у орони- мији Црне Горе (АЛЕКСАНДАР ЛОМА)	121
Оними са основом <i>сѣрж-</i> (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	133
Етимолошке белешке (<i>бага, баглама, баге, багла</i>) (СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ)	137
Неки примери укрштања романске и оријенталне лексике (ЗОРКА КАШИЋ)	141
Именице на <i>-ура</i> у нашем језику (АСИМ ПЕЦО)	146
Творба придева са префиксом <i>не-</i> (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	163

Стилистика

Из поетског језика М. Црњанског — у светлу Јакобсонових учења (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	171
<i>Стил</i> — појам и дефиниција (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	179

МИЛКА ИВИЋ

(Српска академија наука и уметности, Београд)

О БОЈИТИ/ФАРБАТИ И ЈОШ ПОНЕЧЕМ

Две туђице, *боја* и *фарба*, означавају данас у српском оно чему је име било *маси* све дотле док та реч није почела опстојати у језику искључиво као назив одређеног прехранбеног артикла. На то да је *боја* позајмљеница из турског већ одавно је потпуно заборављено, а *фарби* се памти њено немачко порекло па се зато и предузимају мере да се она потисне из употребе у корист *боје*. То, међутим, у неким случајевима ипак није могуће извести. *Фарба*, у изговорној верзији *варба*, незаменљив је термин, на пример, на терену оних народних говора који лексичким путем разликују у радњи купљени хемијски препарат и њему одговарајућу технику бојења од неких из природе прибављених средстава за бојење и одговарајућих поступака с тим средствима — на оне прве упућује се тамо изразима *варба* и *варбање*, а на ове друге терминима *чинилка* и *чињење*. У градским срединама, с друге стране, сви кажу *фарба* се кад желе о некој особи рећи да она своју природну боју косе замењује вештачком. Ту из комуникацијских разлога избор не пада на глагол *бојити* — исказ *боји се* би, наиме, био у принципу двосмислен (друго значење: 'њег/а/у је страх'), а сваки језик, као што се зна, увек тежи уклањању двосмисла, па макар и уз припомоћ туђица.

Оно чему је у данашњем српском језику име *боја* или *фарба* (у народним говорима *варба*) наши су преци исказивали речју *маси*¹, која се у том значењу углавном слабо одржала и на дијалекатском терену, а поготову је у стандардном језику већ сасвим изобичајена². Шта је томе могао бити узрок — није тешко досетити се: од давнина је *масићу* истовремено називан и одређени прехранбени артикл (уп. *свињска масић*, *говеђа масић* и сл.), а језик, зна се, није наклоњен хомонимији — отреса је се кад год то може, најчешће уз помоћ туђица. У овом случају управо се то и догодило: *фарба* нам је при-

¹ На свесловенски карактер и прасловенско порекло те речи скреће пажњу Скок у свом Етимологијском рјечнику.

² Да се она са тим значењем ипак јављала чак и у релативно новије време сведоче примери наведени у РСАНУ (одредница *масић*). О некад (релативно) живој употреби именице *маси* са значењем 'боја' на јужнословенским говорним просторима на свој начин говори постојање одговарајућих творбених деривата *масићити* и *масићлав* који су документовани језичком грађом сабраном у РЈА.

стигла још у претходним столећима³ из немачког вокабулара (нем. *Farbe*), а *боја* из турског⁴ (тур. *boya*).

Боја има у нашим данима ту огромну предност над *фарбом* што се на њено турско порекло одавно заборавило, док је *фарба*, напротив, сваком иоле културнијем човеку данашњице сасвим провидна као германизам. Пошто нас школа учи да се ревносно ослобађамо непотребних туђица, а и у широј јавности бивају почешће, разним поводима, гласне хајке против нежељених лексичких уљеза, образовани слој српског друштва употребљава данас мирне душе само израз *боја* сматрајући га својим, домаћим, док се оног препознатљиво иностраног, тј. *фарбе*, клони колико може. Једном речју, од двеју истозначних позајмљеница из туђих вокабулара само се једној „посрећило“ да буде призната као легитимно изражајно средство (стандардног) српског језика; другој није.

На сеоским говорним просторима судбина *боје* и *фарбе* обликована је нешто друкчије него ли на градским, што проистиче из различитости у одређеним цивилизационим околностима.

У уобичајене послове градског становништва не спада, наиме, кућно бојење одевног материјала — у граду се одевни материјал већ обојен продаје по радњама, док се житељима села, бар доскора, и тај посао уливао у токове животне свакидашњице. Средство за његово обављање могло је бити/може бити или (I) одређени хемијски препарат набављен у одговарајућој радњи или (II) нарочита смеша неких природних састојака чију колористичку моћ народ памти од давнина. И поступак бојења, и његови ефекти знатно ће се између себе разликовати зависно од тога на шта падне избор — на средство (I) или на средство (II). Важност те разлике за житеље села језик је, бар на неким подручјима народних говора, обелоданио посебним начином.

Борислав Првуловић (Првуловић 1994: 318), описујући лексику *боја* у говору села Штитарца код Књажевца, примећује да „у Штитарцу (и суседним селима) и не постоји термин *боја*“; уместо *боје* „живи термин *варба*, но њиме се, у ствари, именује она *боја* у праху што се купује у продавници“, а осим *варбе* постоји „термин *чинилка*, што је, пак, справљена домаћа хемијска материја“. Додуше, та лексичка дистинкција, оличена у супротстављању *чинилке* *варби*, односно поступка *чињења* поступку *варбања*, као да није пустила чвршће корене на осталим говорним подручјима источне Србије, судећи бар по чињеници да се њено постојање не може наслутити на основу података изнетих (под одговарајућим одредницама) у Живковићевом Речнику пиротског говора (Живковић 1987) и у Динићевом Речнику тимочког говора (Динић 1988): *чиним* = „бојити, фарбати“

³ РЈА (под одговарајућим одредницама) обавештава да најстарије писане потврде о њеној присутности на хрватско-српским говорним подручјима потичу из XVI века, а о присутности речи *боја* из XVII.

⁴ У питању је „опћи балкански турцизам“ — Скок, Етим. рјечник, одредница *боја*.

(Живковић 1987)⁵; *чини* = „боји пређу“, *чинилка* = „припремљени раствор боје у коме се боји пређа“ (Динић 1988). Карактеристично је такође да у свом опису лексике боја у говору села Јелашнице код Ниша Смиља Митковић (Митковић 1988: 99) овако помиње *чињење* и *варбање*, односно *бојење*: „За радњу онога ко боји каже се *чини* или *варба* ..., а занатлија који се бави бојадисањем зове се *бојација*. Иако је боја основна реч, кад што треба пребојити, не каже се: треба да пребоји, већ само: треба да *преварба*“.

О томе да у народу постоји израз *чинийи* који значи што и *бојићи* (*бојадисаји*, *фарбаји*, *варбаји*) јављено нам је још крајем XIX века: пишући о животу Срба граничара, Никола Беговић⁶ је забележио, између осталог, и ово: „сукниште је и бијело и *чињено*⁷ (бојадисано)“ (Беговић 1887: 4). Нажалост, наша језичка наука није приметила ово Беговићево обавештење. Не само у РЈА, него ни у Скоковом Етимологијском рјечнику не даје се информација о коришћењу глагола (*у*)*чинийи* у значењу '(о)бојити'⁸. Домаћој дијалектологији тек предстоји да тачно сагледа и правилно опише актуелну ситуацију у овом погледу.

Осим (релативно) бројних номиналних изведеница (типа *бојација*, *бојациница* итд., односно *фарбар*, *фарбара* итд.⁹) *боја* и *фарба* имају обе према себи и одговарајући глаголски дериват уобличен помоћу домаћег творбеног суфикса (*бојИТИ*, *фарБАТИ*), а *боја* поврх тога још и такву глаголску изведеницу чији је лексички корен оформљен по узору на турски облик *boyad* (тако гласи треће лице једине глагола *boyatak* 'бојити' — Шкаљић 1979, одредница *бојадисаји*).

Бојењем/бојадисањем, односно *фарбањем* бавили су се професионално у ранијим вековима многи појединци. Њих је народ у турско време звао *бојацијама*¹⁰. Тај се назив до данашњег дана очувао по селима¹¹, док је градско становништво, у епоси жестоких настоја-

⁵ У потпуном складу са Живковићевим податком је кратко обавештење које даје Златановић 1988: „*чињен* обојен“.

⁶ Будући и сам родом из Баније, прота Никола Беговић (1821–1895) је изворно познавао говорне навике тог дела српског народа, тако да се његовим сведочанствима може поклонити пуно поверење.

⁷ Проред је мој — М. И.

⁸ Карактеристично је да се на списку оних лексичких облика помоћу којих РЈА идентификује значење одреднице *фарбаји* налазе само изрази *масийи*, *бојадисаји* и *шарайи* — ни трага од *чинийи*, док Скоков Етим. рјечник, под одредницом *чин*, упозорава на то да се на Космету говори *чинийи* *кожу*, *учиней* *руке*, *чашире*, с тим што ту (*у*)*чинийи* значи „измрљати“ (у Елезовићевом Речнику кос.-мет. стоји: „*учинейи* са се: учинија сам се (тј. упрљати се)“).

⁹ О овим изведеницама и њиховим могућим варијантним лексичким ликовима на тлу народних говора обавештава језичка грађа сакупљена у РЈА, РСАНУ и РМС.

¹⁰ Наши речници сведоче, додуше, и о постојању израза *бојар*, али се то лексичко решење није дубље укорењило у народу.

¹¹ Подсетимо се на овом месту на овде већ наведено обавештење С:иље Митковић: у говору села Јелашнице код Ниша људи не кажу *боји*, него *чини* или *варба*, па ипак — „занатлија који се бави бојадисањем зове се *бојација*“.

ња школе да се српски изражајни фонд што темељитије ослободи најупадљивијих турцизама — а међу такве спада творбени наставак *-ија*, *бојаији* почело претпостављати *фарбара* (придржавајући се принципа: кад већ мора да буде туђица, боље она што не подсећа на Турке, него на западну Европу).

У нашем времену, *фарба* и њен глаголски творбени дериват нашли су себи најчвршће упориште у фризерским салонима.

Ни *бојењем*, ни *бојадисањем* него само *фарбањем* данас сви називају онај посао из надлежности мајстора фризерског заната који подразумева наношење (вештачке) боје на нечију косу (евентуално обрве и трепавице, односно — кад је о мушкарцу реч — на бркове и браду). Кад се има у виду да смо *боју* одавно пригрлили као своју реч, док се на „туђинку“ *фарбу* многи од нас мрште, сасвим је природно запитати се зашто баш ту, у том конкретном случају, остајемо тако упорно при *фарби*; морају постојати неки посебни разлози за такво језичко понашање.

Ево тих „посебних разлога“:

Пре свега, термин *(о)бојиџи* је преширок — у том смислу што је употребив као прикладно име свакој радњи која се своди на украшавање нечега бојом, па било то „нешто“ цртеж, или собна таваница, или баштенска ограда, или каква тканина, или нешто пето... Глагол *фарбаџи*, посебно у обличкој верзији *се (фарбаџи се)*, је, напротив, уско специјализовани израз — обавештава да је у датом случају посредни бојење људске косе, односно длаке уопште. При том се тај глагол савршено уклапа у постојећи лексички микросистем њему сличних глаголских јединица, тј. таквих чија је лексичка база такође преузета из туђег језика, а које значе наношење одређене хемијске творевине на одређени интегрални део људског створа у циљу његовог украшавања: *шминкаџи (се)*¹², *јудерисаџи (се)*, *ружсираџи (се)*, *карминисаџи (се)*, *маникираџи (се)*, па онда, разуме се, и *фарбаџи (се)*. Било би, штавише, противно духу језика да се, у том микросистему, *фарбаџи (се)* замени са *бојиџи (се)*; замислимо само до каквог би застоја у правилној комуникацији могло доћи кад би се питање *Зар се џи фарбаџи?*, постављено некој дами поводом боје њене косе, отелотворило у лексичкој верзији *Зар се џи бојиџи?*

Језик служи споразумевању међу људима, па је отуда склон прозирности значења, а несклон двосмислу; зашто бисмо га ми, из претеране пуританске нарогушености према *фарби*, силом гурали у ово друго?

¹² Констатујући да *бојиџи* може значити и „мазати бојом своје лице, косу и др.“, РСАНУ као илустрацију за ово наводи пример из језика Мите Живковића, који је у својој књизи *Босанчице* (штампаној 1897. године у Београду), написао следеће: *Није оно лице као џрије. Рекао бих, боји се, баш као и све Швабице*. Главни разлог томе што потоњи говорни представници српског језика нису следили избор Мите Живковића, већ су се определили за *шминкаџи се*, свакако је онај исти који је одредио да се, кад је коса у питању, не каже *боји се*, него *фарба се*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Беговић 1887: Никола Беговић, *Животи и обичаји Срба-граничара*, Загреб.
- Динић 1988: Јакша Динић, *Речник џимочког говора*, Српски дијалектолошки зборник XXXIV, Београд, 11–316.
- Елезовић, *Речник кос.-мет. дијалекта*: Глиша Елезовић, *Речник косовско-мејхохијског дијалекта*, Српски дијалектолошки зборник VI, 1935, Београд.
- Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник џиројског говора*, Ниш 1987.
- Златановић 1988: Драгољуб Златановић, *Речник џумачења џословица и џоређења у џиројском говору*, Српски дијалектолошки зборник XXXIV, Београд, 614–681.
- Митковић 1988: Смиља Митковић, *Лексика боја (у говору села Јелашинице, код Ниша)*, Друштвене промене и народно стваралаштво. Зборник реферата са научног скупа посвећеног двестогодишњици Бука Караџића, Ниш.
- Петровић 1973: Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*. Посебан отисак из Зборника за филологију и лингвистику XIV/1–2 и XV/1–2, Нови Сад.
- Првуловић 1994: Борислав Првуловић, *Лексика боја у говору села Шћипићарца код Књажевца*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Ниш, 317–326.
- РЈА: *Рјечник хрватскога или српскога језика*, изд. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, изд. Матица српска, Нови Сад.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука и уметности, Београд.
- Сјок, Етим. рјечник: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Шкаљић 1979: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, IV izdanje, Sarajevo.

Summary

Milka Ivić

ON BOJITI/FARBATI AND SOME OTHER MATTERS

Since in Serbian language the old Slavic term for 'colour', *mast*, became specialized to mean 'fat', two loanwords have been introduced into the vocabulary in order to denote 'colour' — *boja* is a word of Turkish origin and *farba* is a borrowing from German. The author throws light on the circumstances which favorize the use of *boja* and its derivatives (*bojiti*, *bojenje* etc.) to the disadvantage of the use of *farba* (*farbati* etc.). She calls, however, attention to the facts that there are special instances in which not *boja-bojiti* but *farba-farbati* happens to be the right lexical choice giving her explanation of that phenomenon.